IVAN IVANJI

KONSTANTIN

Laguna

Copyright © 1988, Ivan Ivanji

Copyright © ovog izdanja 2013, LAGUNA

Kupovinom knjige sa FSC oznakom
pomažete razvoj projekta odgovornog
korišćenja šumskih resursa širom sveta.

SW-COC-001767
© 1996 Forest Stewardship Council A.C.

KONSTANTIN

SADRŽAJ

1. Jermenska legenda 8
2. Najava zlatnog doba 49
3. Najbolji na svetu 89
4. U svetu anđela lako je biti bog 135
5. Nestaje sve što nastaje 167
6. Nevidljivi bog se pokazuje 195
7. Prvi vaseljenski sabor 231
8. Fausta i Krisp 261
9. Jelena u Galileji. 297
10. Hladna jesen 321
11. Nova prestonica – Konstantinov grad 347
12. Podela Carstva 383
13. Sahrana i epilog 425

O autoru. 437

1.
JERMENSKA LEGENDA

Kralj Jermenije Tiridat stao je za trenutak u polukružnom vestibilu kupatila sagrađenog po rimskom uzoru u letnjikovcu Garni, nedaleko od prestonice Ečmiadzin. Nezadovoljan, okrenuo se svojoj staroj robinji:

„Ko je od jutros na službi, Nušrivana?“

„Sinoć ništa nisi izvoleo da naredi, zato sam te ja sačekala.“

Zbacio je sa sebe plašt, ispod koga nije nosio ništa, i go prešao u odaju sa bazenom. Voda se zagrevala sistemom podzemnih cevi kroz koje je prolazila para, a cela instalacija ložila se spolja. Tiridat je graditelje doveo iz Dioklecijanove dvorske uprave. Seo je na tronožac od abonosovog drveta i ćuteći sačekao staru ženu. Počela je da ga poliva pomoću velike drvene kutlače.

„Samo ti kaži, začas mogu da pošaljem po neku mladu devojku…“ Pošto je kralj i dalje ćutao, dodala je intimnije: „Žao mi je što se ljutiš, Tiridate.“

„Svejedno mi je. Sve mi je svejedno. Okupaću se na brzinu, nije mi stalo do tvojih devojaka. Ti ćeš me najbolje namazati i izmasirati, kao nekada, stara moja, zar ne?“

Iako je ponekad umeo da se sasvim opusti u razgovoru sa nekadašnjom dadiljom, tog jutra je bio ćutljiv. A ona je tačno znala šta sebi sme da dozvoli. Posmatrala ga je s neskrivenim ponosom. Tiridat je bio visok čovek, iako je zašao u petu deceniju delovao je kao mladić.

Kao izgnanik u mladosti svojevremeno je bio čak i pobednik na Olimpijskim igrama, a nastavio je da svakodnevno trenira i dok je bio rimski general, pa i sada, kada je po drugi put vladar svoje domovine. Dugo je bez reči sedeo u toploj vodi, zelenoj od mirisavih soli. Rasejano se uštinuo za trbuh, uhvatio je sala za dva prsta. A nekad su mu mišići bili tvrdi i glatki kao mramor. Najzad se ispružio na ležaju ispletenom od pruća i prepustio starici koja ga je mršavim rukama trljala čas nežno, čas svom snagom. Naglo je ustao, ogrnuo se:

„Pođi sa mnom!“

Nušrivana je začuđena pošla.

„Ti baš ne voliš ovaj mozaik?“, kralj je pokazao na pod od brušenog kamena u petnaest boja lepo složenih u figure. Bile su to ljubavne scene između bogova i nimfi, između devojaka i kentaura, ali i između staraca i mladića.

„Zašto bi bilo važno šta se meni sviđa?“

„Napravili su ga najbolji rimski majstori!“ Pošto je sad ona ćutala, mrzovoljno je dodao. „Valjda mogu da imam bar nešto od luksuza kad su me već izgnali u ovu pustinju.“

„Dozvoljavaš li da ti nešto kažem, kralju?“

„Čim razgovaram s tobom ne samo što dozvoljavam nego i zahtevam.“

„Svojevremeno si odavde oteran u taj Rim u izgnanstvo. Sad si u svojoj otadžbini. A ako je zaista pustinja, ti si pozvan da je učiniš baštom."

„Ako i bogovi tako žele…" Starica nije odgovorila. „Dobro, de. Tvoj Bog. Znam da si hrišćanka. Ne boj se, ima ih dovoljno i na dvoru cara Dioklecijana."

Brzo koračajući, tako da je starica jedva uspevala da ga sledi, prešao je preko trouglastog platoa. Ona je prvo mislila da će se širokim stepenicama popeti u hram boga Sunca Mitre, koji su sagradili još grčki neimari za njegovog dedu. Međutim, kralj je prošao pored tog zdanja i uputio se ka samom rubu provalije. Visoravan se završavala naglo, a nekih tri stotine metara pod njihovim nogama hučala je brza planinska reka Azat.

Kompleks palata, hramova i zgrada za vojsku i poslugu stisnuo se na prilično uzanom prostoru, jedva se našlo mesta za rimsko kupatilo, ali Tiridat bez njega nije hteo da živi. Sećajući se isuviše dobro sopstvenih borbi sa Persijancima i znajući za njihove napade tokom proteklih decenija i vekova, sve je opasao snažnim bedemom od ogromnih bazaltnih kvadera, ali tu, nad okomitim stenama, nikakav zid nije bio potreban. Uz tu strminu niko se nije mogao popeti. Smrtne kazne najlakše je bilo izvršavati tako što bi se osuđenici vezani bacali dole. Ako bi neko ipak uspeo da ostane živ i oslobodi se, mogla je to biti samo volja bogova.

Oblaci su prelazili preko jutarnjeg neba nošeni prolećnim vetrom, sunce se probilo. S druge strane tesnaca takođe su se dizala brda, između njih je leteo usamljeni orao. Iznenada se u daljini iz izmaglice pojavila visoka

planina Ararat, koja se odavde retko mogla videti. Najčešće je svoje razuđene vrhove skrivala iza oblaka.

„To je dobar znak!“, rekao je Tiridat i ne osvrćući se, uveren da ga je stara robinja već stigla.

„Ako ti tako kažeš.“

„Približi se, zašto se bojiš? Zar mi nisi bila kao majka?“ Tiridat ju je svojom snažnom desnicom zagrlio oko ramena i privukao je sebi. Sasvim tiho je pitao: „A onaj vaš Grigorije? Da li je još živ?“

„Zar ne znaš?“

„Svašta ja znam. Znam, na primer, da mu ti i neke od robinja pod tvojom upravom nosite hranu i spuštate u špilju sve što mu treba, iako je tamo bačen zbog zavere protiv bogova. Ako ste dovoljno prepredeno izigravale moja izričita naređenja, možda je još živ.“

Dopustio je Nušrivani da se izvuče iz njegovog zagrljaja. Stala je na sam rub ambisa i ispravila se:

„Meni do mog života nije stalo, kralju. Gurni me malim prstom i neću više biti u nedoumici šta želiš od mene. Da si hteo da umre od gladi pod zemljom, lako si mogao da nas sprečiš da ga hranimo. Ako nećeš da isprljaš čak ni svoj prst, samo reci, mogu i sama da skočim, jer znam da će moju dušu prihvatiti anđeli nebeski i uzneti je…“

„Za sada nemoj. Nisam uveren da tvoji anđeli postoje. Dabome da znam da ste ga snabdevali vinom, pa čak i knjigama i svetiljkama. Zovete ga *Iluminator*, prosvetljeni, pa mi reci zašto onda ne svetli sam sebi u tmini kad je takav?“

„Čini šta hoćeš, ali nemoj da mi se rugaš.“

„Neću više, Nušrivana, samo nemoj da se duriš. Zar ovde nije dobar vazduh? Imaš pravo, nigde drugde u Rimskom carstvu ne može da se diše tako lako kao ovde, na

ovoj visini. Bliži smo bogovima. Pa i tvom jedinom Bogu. Koliko ja znam, on je nekakav Mitrin rođak…“

„On je jedini Gospod Bog naš i mi nemamo drugih bogova osim njega.“

„Pustimo to. Kaži ti meni kada si poslednji put razgovarala sa Grigorijeom?“

„Sinoć, kralju.“

„Dobro je?“

„Dosta dobro.“

„Večeras mu kaži da se pripremi. Narediću da ga sutra izvade iz te rupe. Moram da razgovaram s njim.“

Naglo je krenuo natrag ka hramu. Popeo se uz dva-tri stepenika, pa se još jedanput osvrnuo.

„Nušrivana!“

„Kralju?“

„Među robinjama ima jedna koja se zove Ripsime, zar ne?“

Starica je tog jutra prvi put delovala zbunjeno.

„Tako je, veličanstvo.“

„Koliko je već dugo na mom dvoru?“

„Nekoliko meseci. Možda i više.“

„Da, čuo sam. Poslali su mi je sa još jedanaest njenih drugarica. Zašto je do sada nisam video u svojoj spavaćoj sobi? Zato što je hrišćanka, pa pokušavaš da je zaštitiš od grešnika kao što sam ja?“

Nušrivana je ćutala. Najzad se kralj nasmejao:

„Noćas nju i njene drugarice hoću da vidim za trpezom. Lepo ih pripremi…“

Lako se popeo do samog hrama. Kritički je posmatrao friz. Kamen beše isklesan veštom rukom, oko lavljih glava obavijale su se girlande, ornamentika raznolikog lišća

izvajana je u tvrdoj steni tako plastično kao da je ilovača. Oko žrtvenog oltara postavljena su dvadeset i četiri grčka stuba. Mogao je biti zadovoljan takvom arhitekturom, skladnije malo svetilište ne bi našao nigde drugde u Imperiji. Ali ovde nije imao s kim da razgovara. Dosadili su mu uvek isti lovovi, uvek iste pijanke, isti zagrljaji različitih žena. Sveštenik nepobedivog Sunca Azir stigao je malo zadihan, obavešten da je kralj iznenada izvoleo da se pojavi u njegovom hramu.

„Veličanstvo!“, poklonio se.

„Danas mi nećeš biti potreban, ali hvala ti što si došao. Neću da prinesem žrtvu. Moram nasamo da se obratim Mitri. To će biti razgovor između kralja i boga, razumeš?“

Azir se poklonio i povukao pomalo začuđen.

Tiridat je osećao laku drhtavicu. Iznenada je počela i ona čudna glavobolja koja ga je mučila već mesecima. U kamenom hramu sad mu je bilo hladno, jer ispod lakog plašta nije obukao ništa. Pokušavao je da se koncentriše. Stajao je mirno, zadržavao dah, naterao svoje istrenirano telo da se ne pokrene, da ne zatreperi nijedan mišić.

Morao je nešto da učini. Da donese neku odluku. I car Aurelijan je posebno poštovao Mitru, a svojom velikom pobedom nad Persijancima omogućio je oslobođenje Jermenije. I Konstancije Hlor u dalekom Ebokarumu, jedan od dva cara, član tetrarhije careva na čijem je čelu stajao Dioklecijan, posebno je negovao Mitrin kult, nazivajući ga *Sol invictus*, nepobedivo Sunce. Ako sam ja kralj, taj bog prosto mora da mi dâ neki znak! Energijom i disciplinom borca pokušavao je da savlada iznenadnu slabost organizma, još nije hteo da se pomakne, ali mu se učinilo kao da mu se kameni pod naglo diže u susret.

Kralj je pao licem napred, jedva je uspeo, instinktivno podmetnuvši ruku, bar donekle da ublaži pad. Onesvešćen, ležao je dosta dugo. Čelo mu je bilo krvavo od udarca. Azir se tek posle pola sata usudio da zaviri u hram, i videvši obamrlog vladara smesta je izdao naređenje da ga prenesu u dvorac i pozovu lekara.

„Kralj Tiridat je razgovarao sa bogom Sunca!“, šaputao je uveren da to može biti vrlo povoljno za njegov kult i njegovu karijeru, bilo da kralj preživi, bilo da umre, jer je taj susret sa božanstvom pokušao da ostvari bez posredovanja sveštenika i žrtava.

Persija je poslednjih nekoliko stoleća bila najveći neprijatelj Rimskog carstva. Iako ni borbe s raznim varvarskim narodima Afrike ili sa onima na severu Evrope nikada nisu prestajale, jedina ozbiljna sila, koja je trajnije mogla da ugrozi utvrđene granice i koja je uvek nanovo nanosila bolne poraze rimskim legijama, bila je ta moćna i teško razumljiva zemlja na Istoku. Persija je važila za postojbinu vračeva. Jermenija, mala kraljevina usred visokih kavkaskih planina, uporno je nastojala da sačuva svoju nezavisnost između dve moćne imperije. Rim je bio udaljeniji, pa je verovatno zbog toga, a i da bi držao pod kontrolom oblasti istočno od Crnog mora, prihvatao kompromise koji su za Jermeniju, bar kada je u pitanju njena relativna nezavisnost, bili povoljni.

U vreme careva Valerijana i Galijena, kada je izgledalo da će se Rimska imperija raspasti, Šapur I je uspeo da potčini celu Jermeniju. Persijanci su voleli da podsećaju na to, kao i da je jermenski kralj Mitridat pao kao žrtva dvorske intrige, a njegov naslednik Tiridat I devet meseci je putovao do Rima da bi se poklonio caru i Senatu.

Protivnička dvorska stranka je, međutim, upozoravala da je odlazak Tiridata I po svemu bio trijumfalan. Imao je dozvolu da ga prati tri hiljade dvorana. Uprkos starim rimskim običajima, pred tamošnje veličine nije morao da stupi razoružan nego sa opasanim mačem, vratio se u svoj dvor ne samo sa krunom nego i sa kovčezima u kojima je bilo stotinu pedeset miliona denarija pomoći. Pored ostalog, s tim parama sagradio je palatu u Garniju za svoju rezidenciju, tako da je njegov mladi rođak, naslednik i imenjak, mogao da doda samo još mozaikom ukrašeno raskošno kupatilo.

Jermenija se ponovo ustalasala zbog unutrašnjih trvenja, podstaknutih intrigama persijskih i rimskih agenata, kad je sadašnji kralj još bio dečak. Uz pomoć rimskih pristalica uspeo je da pobegne u poslednjem trenutku. Persijanci su sa sobom doneli svoju mračnu veru, porušili kipove slavnih jermenskih vladara, palili u novim svetilištima svoje svete vatre, a tu i tamo čak rušili ili spaljivali obožavane drevne idole. Oko poglavara jedne konjičke horde, koji se zvao Mamgo, počele su da se okupljaju vođe jermenskih brdskih plemena. Mamgo, iako turkomanskog porekla, više rođeni ratnik nego lukavi političar ili državnik, za vreme Dioklecijanovog pohoda protiv Šapura definitivno je procenio da je bolje da pređe na stranu Rima i prihvati mladog Tiridata za kralja.

Dok je Dioklecijan bio zauzet u Egiptu, tako da na dalekom severoistoku tog časa nije imao nijednu kompletnu legiju, Šapur se ponovo celim frontom okrenuo ka planinama severno od Ararata i uspeo da ih osvoji u jednom naletu, pa je Tiridat, sada već kralj, ponovo morao da beži i zatraži utočište kod svojih rimskih zaštitnika.

Mamgo se povukao u neprohodni deo planina. Tiridat je zajedno sa Galerijem učestvovao u sudbonosnom ratu pod vrhovnom komandom samog Dioklecijana. Cezaru Galeriju je čak spasao život kada su, potučeni u jednoj bici, sami morali da preplivaju Eufrat. Konačna pobeda ipak je pripala rimskoj vojsci, pa je tako, najzad, obezbeđena relativna nezavisnost Jermenije. Tiridat je, po drugi put, pobedonosno mogao da se vrati u svoju zemlju.

Sada je bio kralj, ali, takođe, i rimski satrap.

Dioklecijan je nastavio sa politikom Oktavijana Avgusta i Hadrijana, nije više hteo da širi granice svog carstva, ali svakako jeste uticaj na druge zemlje. Na drugu obalu Crnog mora nije više hteo da šalje svoje legije, ali mu je bilo stalo da preko vernih saveznika i tamo zadrži kontrolu. Nije zahtevao da se formalno potčine Rimu, ali jeste da u manjim, pogotovo susednim zemljama vladaju ljudi vaspitavani u rimskom duhu.

Tiridat je nesumnjivo bio pogodan čovek. Školovao se u Grčkoj, dalje razvijao u rimskoj armiji, ali je pripadao novoj generaciji, nije robovao tradiciji. Na Dioklecijanovom dvoru nije imao nijednog prijatelja, zaista simpatičan bio mu je samo tadašnji kapetan Konstantin, sin cezara Konstancija Hlora. Ipak nisu uspeli da se sprijatelje, Konstantin je u Nikomidiji u slobodnim časovima redovno nestajao, išao nekim svojim putevima.

Tiridat se nigde na svetu nije osećao kao kod svoje kuće. Kao mladić napijao se teškog crnog vina, a kad je bio žedan isto toliko voleo je i svežu izvorsku vodu, umeo je da uživa i u snazi i veštini svog disciplinovanog tela ili u lepoti nekog usamljenog čempresa. Sad mu sve to više nije bilo dovoljno, a nije nalazio utehu ni u čitanju filozofskih

traktata. Tražio je nešto, ali nije znao šta. Uprkos svim priznanjima koja je nekad dobio u Grčkoj i Rimu, ostajao je tamo stranac. Učestvovao je na Olimpijadi i znao da će mu lovorov venac biti veće odlikovanje od svake ratne pobede. Gde god je stizao, isticali su taj njegov uspeh, a divile su mu se i devojke iz uglednih rimskih porodica. Najbogatiji i najmoćniji ljudi u Carstvu pozivali su ga na gozbe, ali uvek je znao da je interesantan samo zato što deluje egzotično. Varvari su povremeno dolazili u modu, ali prisnosti sa njima nije moglo biti. Služili su kao privremeni ukras inače zatvorenih društava. Dva puta je praktično iz početka morao da upoznaje sopstvenu domovinu. Vraćao se u brdovitu zemlju svojih predaka kao da je prognanik iz Rima, iz sjajnog večnog grada, iz moćne, dobro organizovane rimske vojske u kojoj je kao jedan od vojskovođa imao sigurne privilegije. Kao kralj sam je morao da se brine i sve obezbedi i za državu i za sebe.

Tešio se Cezarovom mišlju da je bolje biti prvi na selu, nego drugi u Rimu. Ali to ga nije sasvim umirilo. Znao je da je već prešao zenit svog života. Šta je postigao? Onaj olimpijski venac? Dve-tri pobede na bojnom polju? Dobio je krunu zabačene kraljevine. Niti mu je vino prijalo kao nekada, niti su ga strast i radoznalost gonili iz jednog devojačkog zagrljaja u drugi. Pokušavao je da uspostavi neku vezu sa večnošću, sa bogovima, pre svega sa Mitrom, ali njegov zdrav cinizam uvek je pobeđivao iskrenu želju da se vine u neki novi prostor natprirodnog. Na svoju nesreću, isuviše je dobro poznavao sve moguće sveštenike. Svi su se oni više uzbuđivali zbog ovozemaljskih dobara nego zbog tajanstvenih želja svojih nebeskih gospodara.